YUKARI ŞEHİR HARPUT

Tarihin Kavşak Noktası

ELİF TATLI SEDAT BİÇER ERGİN ELBİR

EYYÜP KILINÇARSLAN MEHMET AYDOĞDU

Güçlü tarih ve medeniyetimize ışık tutan "Yukarı Şehir Harput" adlı bu eser, şimdilerde ihya ve inşa çalışmalarıyla yeniden eski ve görkemli günlerine dönme seyrini yaşayan Harputumuzun zengin kültürel mirasını tanımak, yaşatmak ve geleceğe taşımak adına bir kaynak eser kimliği taşımaktadır.

ELAZIĞ BELEDİYE BAŞKANI
ŞAHİN ŞERİFOĞULLARI

Harput, Anadolu'nun en eski yerleşim ve kültür merkezlerinden biridir. Üzerinde yer alan tarihî ve kültürel taşınmazlar ile âdeta bir açık hava müzesini andırır. Farklı dinlerin ve medeniyetlerin izlerini taşıyan Harput, asırlar boyu kendi kültürünü korumayı başarmıştır. Kendisine has mimarisi, özgün kalmış musikisi, kültürel aktiviteleri ve sosyal yaşamı ile hep kendinden söz ettirmiştir.

ELAZIĞ İL KÜLTÜR TURİZM MÜDÜRÜ
AHMET DEMİRDAĞ

Maziden atiye kendi kültürlerini oluşturarak mevcu diyetlerini sürdüren kentler, içerisinde yaşayanların kimlikleridir.

KUDEB BAŞKANI
HALUK ÇAKIR

YUKARI ŞEHİR "HARPUT"

ELİF TATLI
SEDAT BİÇER
ERGİN ELBİR
EYYÜP KILINÇARSLAN
MEHMET AYDOĞDU

Kapak & Sayfa Tasarım& Editör
Arif KABAKÇI

1. Baskı, Kasım, Elâzığ, 2022

BASIM YERİ

Merkez Ofis
Nailbey Mah.Hakim Şevket Bey Apt.No:21/1 ELAZIĞ
Tlf : 0424 238 15 05

Tesis : YENİ UFUK OFSET MATBAACILIK
Rızaiye Mah.Yunus Emre Blv.
İmam Efendi Camii Pasajı No:136 ELAZIĞ

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metnin, gerek görsel malzemenin yazarlardan izin alınmadan herhangi bir yolla çoğaltılması, yayımlanması ve dağıtılması 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturur.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR IV

ÖN SÖZLER IX

GİRİŞ 17

1. HARPUT TARİHİ VE COĞRAFYASI 21
   1.1 Hurri-Mitani Dönemi 22
   1.2 Hititler 24
   1.3 Muşkiler 26
   1.4 Asurlar 26
   1.5 Urartular 27
   1.6 Medler 29
   1.7 Persler 29
   1.8 Seleukoslar 29
   1.9 Partlar 30
   1.10 Sasaniler 30
   1.11 Ermeni Krallığı 30
   1.12 Sophane Krallığı 32
   1.13 Romalılar 33
   1.14 Bizanslılar 34
   1.15 Çubukoğulları 35
   1.16 Artuklular 36
   1.17 Anadolu Selçukluları 39
   1.18 Dulkadiroğulları Beyliği 40
   1.19 Akkoyunlular 41
   1.20 Osmanlılar 41

2. ELAZIĞ-TUNCELİ FIRAT HAVZASI KÜLTÜR VE TURİZM GELİŞİM BÖLGESİ 44

3. ELAZIĞ-HARPUT KÜLTÜR VE TURİZM KORUMA VE GELİŞİM BÖLGESİ 45

4. HARPUT ARKEOLOJİK VE KENTSEL SİT ALANI 46

5. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE HARPUT KORUMA AMAÇLI İMAR PLANLARI 47

6. HARPUT MAHALLESİ KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARI TABLOSU 51

7. I. DERECE ARKEOLOJİK SİT ALANI 63
   7.1 Deliktaş Tepe Yerleşimi 63
   7.2 Nevruz Ormanları Tarihi Yerleşim Alanı 64
   7.3 Harput İç Kale 66
      7.3.1 Urartu Sarnıcı 68
      7.3.2 I Nolu Osmanlı Konutu 71
      7.3.3 Urartu Türü Temel Yatakları 72
      7.3.4 Artuklu (Kale) Cami 73
      7.3.5 Açık Hava Sarnıcı 76
      7.3.6 Artuklu Sarnıcı 77

7.3.7 Artuklu Sarayı 77
7.3.8 Burçlar ve Kitabeler 79
7.3.8.1 Büyük Burç 81
7.3.8.2 Çubuk Bey Burcu 82
7.3.8.3 Belek Burcu 83
7.3.8.4 Fahreddin Karaaslan Burcu 84
7.3.8.5 Nizameddin İbrahim Burcu 85
7.3.8.6 İmameddin Ebubekir Burcu 85
7.3.8.7 Dabakhane Burcu 86
7.3.8.8 Balaban Burcu 87
7.3.8.9 Kızlar Burcu 87
7.3.8.10 Halil İbrahim Burcu 90
7.2.8.11 Aslanlı Burç 92

8. HARPUT KAYA MEZARLARI 95
8.1 Urartu Kaya Mezarları 95
8.1.1 Hacıseli (Erbildi) Kaya Mezarı 96
8.1.2 Kürdemik (Sarıbük Kaya Mezarı) 97
8.1.3. Örtmek Kaya Mezarı 98
8.1.4 Sarıkaya Kaya Mezarı 99
8.2 Harput Roma Kaya Mezarları 100
8.2.1 Harput Kaya Mezarları (Kale Hamamı Mevki) 101
8.2.2 Dabakhane Mezarlığı ve Roma Kaya Mezarı 110
8.2.3 Şuşnaz (Serince) Arcosoliumlu Kaya Mezarları 115

9. HARPUT CAMİLERİ 119
9.1. Ağa (Pervane) Cami 119
9.2 Ahmet Bey Cami 123
9.3 Alacalı Cami 126
9.4 Esediye (Arslaniye) Cami ve Medresesi 129
9.5. Kurşunlu Cami 132
9.6 Meydan Cami (Mescid-i Atik-i Der-Meydan) 135
9.7 Sara (Sare) Hatun Cami 138
9.8 Harput Ulu Cami 143

10. KİLİSE VE ŞAPELLER 157
10.1 Meryem Ana Kilisesi 157
10.2 Surp Agop Kilisesi 162
10.3 Surp Garabed (Kızıl) Kilisesi 163
10.4 Beşoluk (Hamedi) Şapeli 167

11. TÜRBE VE MESCİTLER 169
11.1 Ahi Musa Mescidi ve Türbesi 169
11.2 Arap Baba Mescidi ve Türbesi 172
11.3 Ankuzu (Eykuzu) Baba Türbesi 177
11.4 Beşikli (Hırkalı) Baba Türbesi 180
11.5 Dabakhane Mescidi 181
11.6 Fetih Ahmet (Şeyh-i Kâinat) Baba Türbesi ve Mescidi 184
11.7 İmam Efendi Türbesi (Osman Bedreddin Erzurumi Efendi) 187
11.8 Mansur Baba Türbe ve Mescidi 191
11.9 Murat Baba (Şeyh Şerafettin) Türbesi 194
11.10 Musa Kazım Efendi Türbesi 196

11.11 Nadir (Nazar) Baba Türbesi ve Mescidi 199
11.12. Uryan (Tespihli) Baba Türbesi 201
11.13 Zahiri (Seyyit Ahmet) Baba Türbesi 203
11.14 Tekke Kalıntısı 206

12. HARPUT HAMAMLARI 207
12.1 Cimşit (Cemşit) Bey Hamamı 207
12.2 Esediye (Arslaniye) Hamamı 210
12.3 Hacı Yunus Bey Hamamı 212
12.4 Hoca Hasan Hamamı 214
12.5 Kale Hamamı 217
12.6 Kızıl (Dere) Hamamı 221

13. HARPUT VE ÇEVRESİNDE BULUNAN ÇEŞMELER 224
13.1. Ağyolu Çeşmesi (Sülüklü Çeşme) 225
13.2. Alaaddin Bey Çeşmesi 227
13.3. Çahpur Çeşmesi 229
13.4. Çapçaklı Çeşmesi 230
13.5 Danişmend Çeşmesi 231
13.6 Deliktaş Çeşmesi 232
13.7 Erbildi (Hacıseli) Çeşmesi 234
13.8. İsmail Pınarı 234
13.9. Karaca Çeşmesi 235
13.10. Kırk Kuyu Çeşmesi 236
13.11 Kurşunlu (Kuru-Halkevi) Çeşmesi 237
13.12. Meydan Çeşmesi 240
13.13. Orta Pınar (Seferberlik) Çeşmesi 242
13.14. Sara Hatun Çeşmesi 243
13.15. Selvi Pınarı 245
13.16. Toptop Çeşmesi 246
13.17. Ulu Cami (Bey Pınarı) Çeşmesi 248
13.18. Üç Lüleli Çeşme 250
13.19. Yarı Çavuş Çeşmesi 252
13.20. Zeynep Çeşmesi 253

14. İDARİ YAPILAR 255
14.1 Despina Hatun Sarayı 255
14.2 Harput Hükümet Konağı 257

15. SİVİL MİMARİ YAPILAR 260
15.1 Hacı Kerim Sunguroğlu Konağı 260
15.2 Sağir (Küçük) Müftü Konağı 265
15.3 Harput Evi 81-4 (Burcu Kaya Evi) 269
15.4 Harput Evi 81/ 4-5 (Fehmi Barın Evi) 271
15.5 Harput Evi 81-5 (Fehmi Barın Evi II) 273
15.6 Harput Evi 81 5-6 (Hüseyin Şaşkın Evi) 276
15.7 Harput Evi 81-6 (Ahmet Ekşi) 278
15.8 Harput Evi 82/3 282
15.9 Harput Evi 84/4 284
15.10 Harput Evi 95-2 (Osmanlı Konağı) 285
15.11 Harput Evi 103-1 288
15.12 Harput Evi 105-1 (Eski Telgrafhane Binası) 290

15.13 Harput Evi 105-2 292
15.14 Valilik Konuk Evi 94-8 294
15.15 Kürsübaşı Okuma ve Kültür Evi 296
15.16 Şefikgül Kültür Evi 298

16. HARPUT MEZARLIK ALANLARI VE ÖNEMLİ ZİYARETGÂHLAR 301
16.1 Dua Mezarlığı 302
16.2 Meteris Mezarlığı 305
16.3 Sinabut Mahalle Mezarlığı 307
16. 4 Hacı Hulusi Efendi (İbrahim Hulusi Yahyagil) 309
16.5 Beyzade Seyyid Hacı Ali Rıza Efendi 310
16.6 Seyyid Muhammed Mashar Ettasi Efendiler 313
16.7 Mustafa Fevzi Ağel 314

17. HARPUT TABİAT VARLIKLARI 319
17.1 Harput Dabakhane Şifalı Suları 319
17.2 Gâvur Sofrası Kaya Altı Sığınağı 320
17.3 Buzluk Mağarası 321
17.4 Ölbe Vadisi (Kanyonu) 324
17.5 Deve Mağarası 325
17.6 İnek Mağarası 327
17.7 Koyun Mağarası 327
17.8 Harput Sarkıt-Dikitleri 328
17.9 Örtmek Vadisi (Kanyonu) 329
17.10 Kırmızı Toprak Mağarası ve Şelale 331
17.11 Ejderha Taşı ve Hikâyesi 333
17.12 Kurşunlu Cami Çınar Ağacı 334
17. 13 Fetih Ahmet Baba Türbesi Çınar Ağaçları 335
17.14 Sugözü Çınar Ağaçları 336
17.15 Harput-Hüseynik Tarihî Yolu 336

KAYNAKÇA 338

DİZİN 354

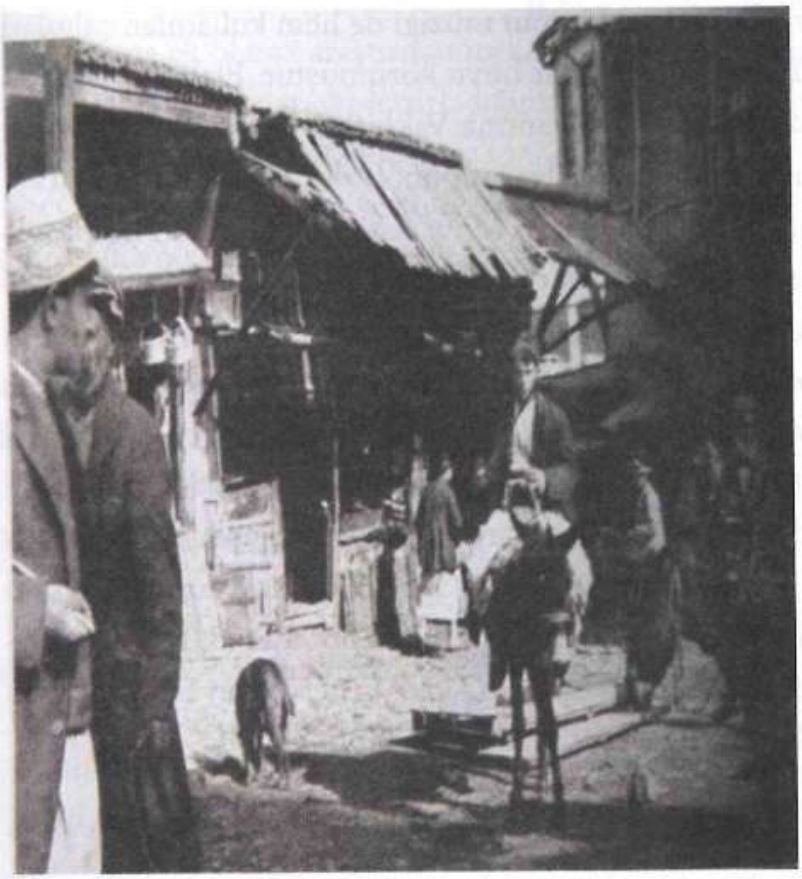
GİRİŞ

Kentler, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, bünyesinde soyut ve somut unsurları barındıran dokulardan oluşmaktadır. Âdeta geçmişten geleceğe tanıklık eden tarihî kentler, insanoğlunun bir arada yaşaması sebebiyle farklı kültürleri ve inançları içinde barındırarak meydana gelmiştir. Kent dokusu kapsamında olan taşınır ve taşınmaz kültür varlıkları da somut unsurları teşkil etmektedir. Tarihî bir vesika niteliğinde olan taşınmaz kültür varlıkları (anıtsal, kültürel ve sivil mimari gibi) ait olduğu dönemin mimari özeliklerini yansıtması açısından önemlidir. Harput; tarihin farklı dönemlerinde yaşamış önemli şahsiyetleri, yetiştirdiği âlimleri, müziği, edebiyatı, halk oyunlarıyla kendine has önemli bir kültür şehridir.

Resim 1: 1900'lü yıllarda Harput

Geçmişi günümüzden yaklaşık 4000 yıl öncesine kadar giden Harput, birbirinden ayrı bloklar halinde sarp kayalıklar üzerine kurulmuş, stratejik öneme haiz tarihî bir yerleşim alanıdır. Arslandağ Kayalıkları (1492-1462 m) üzerine kurulan bu kent, günümüzde Elazığ'ın küçük ve sessiz mahallelerinden biridir. Elazığlılar onu "Yukarı Şehir" olarak anarlar. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Doğu Anadolu'nun en önemli ticaret ve kültür merkezlerinden biri olan Harput, 1834'ten sonra coğrafi sıkıntılar, ekonomik koşullar ve siyasi gereksinimler sonucu bir değişim ve dönüşüm sürecine girerek yavaş yavaş önemini yitirmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren kayalıklardaki yukarı şehirden Uluova' ya doğru göç başlamıştır. Böylece terke uğrayan Harput ıssızlığa bürünmüş ve ilerleyen yıllarda büyük oranda yıkıma maruz kalmıştır.

Resim 2: Ahmet Tevfik Ozan Arşivinden Harput

İnsanlığın geleceği, artan nüfus ve yükselen yaşam kalitesi göz önünde bulundurulduğunda, ekonomik gelişmenin durdurulması söz konusu değildir. Turizm sektörü de bu ekonomik gelişmelerin önemli bir parçasıdır. Turizm doğal, çevresel ve kültürel kaynaklara yoğun olarak ihtiyaç duyan ve bunları ekonomik birer gelir kaynağı olarak kullanan bir endüstridir. Bu kapsamda turizmin sürdürülebilirliği sadece doğal çevre boyutuyla değil, aynı zamanda mimari, ekonomik, toplumsal ve kültürel çevre boyutuyla da önem kazanmaktadır. Çünkü toplumsal ve kültürel çıktılar, çok uzun zaman süreçlerinde oluşan ve kendine has özellikleriyle benzersiz sosyal ögelerdir. Geniş bir tanımla kültürel miras; din, gelenek, görenek, tarihî eserler, sosyal etkinlikler, sanat eserleri, müzik gibi kavramları da içerisinde barındırmaktadır. Tarihî kentsel dokuyu oluşturan kültür varlıkları, bulundukları dönemin sosyal, ekonomik gereksinimlerini karşılamak üzere yapılmışlardır.

Marc Anthonie Louger, Essai sur l'Architecture (Mimarlık Üzerine Denemeler) (1753)adlı eserinde bir kentin görkemlilik ve güzelliğinin başlıca dört şeyden kaynaklandığını söyler ki bunlar; kentin girişleri, yolları, meydanları ve binalarıdır. Bizce bu tanıma somut olmayan kültürel değerlerin de dâhil edilmesi gerekir. Kentler, fiziki yapılaşmış çevre ve içinde barındırdıkları toplumsal–kültürel çevre ile bir bütün oluştururlar. Sürekli değişim ve gelişim halinde olan toplum ilişkileri, kentsel dokunun da yeniden tanımlanmasına, şekillenmesine ve üretilmesine sebeptir.

XIX. yüzyılda Amerikan, Fransız ve Alman kolejlerinin Harput'taki varlığı, Harput'un hoşgörü ve uluslararası bir kültür merkezi olduğunu göstermektedir. "Kürsübaşı" geleneği somut olmayan kültür varlığı olarak2010 yılında UNESCO tarafından tescillenmiştir. Geleneksel Harput müziği de hem kullanılan çalgıları hem de besteleriyle özgünlüğünü yüzyıllar boyu korumuştur. Elazığ Belediyesi ve Ankara'da bulunan Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı işbirliğiyle binlerce yıllık tarihî mirasa sahip medeniyetler merkezi Harput'un, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO) Dünya Mirası Geçici Listesi'ne alınmasına ilişkin çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalar kapsamında hazırlanan yazılı dosyalar ve belgesel film ile Kültür Bakanlığı'na müracaat edilmiştir. Konferansa başta Paris'teki T. C. Büyükelçiliği olmak üzere çok sayıda yerli ve yabancı temsilciler, ulusal ve uluslararası basın mensupları ile Elazığ Belediye temsilcileri ve vakıf yönetim kurulu üyeleri, mütevelli heyet üyeleri ile hemşerilerimizden oluşan 19 kişilik bir heyet katılmıştır. 16.05.2017'de Harput'un Dünya Mirası Geçici Listesi'ne alınmasına ilişkin Fransa/Paris'te UNESCO binasında Harput sunumu yapılmış olup 02.05.2018 tarihinde Harput Tarihî Yerleşim Alanı UNESCO Geçici Listesi'ne girmiştir. Harput'un UNESCO Geçici Listesi'nden Dünya Miras Listesi'ne alınma çalışmaları Elazığ Belediyesince yürütülmektedir.

Harput Mahallesi, 1981 yılına kadar Elazığ'a bağlı bir bucak iken, Resmî Gazetede yayımlanan 11 Aralık 1980 tarihli karar doğrultusunda, 3 Şubat 1981 tarihinde belediye sınırları içine alınmış ve bu tarihten sonra mahalle olmuştur. Harput ve çevresinde toplamda 64 adet tescilli taşınmaz kültür varlığı ve 7 adet tabiat varlığı bulunmaktadır[1]. Restorasyonu tamamlanan kültür varlıklarının önemli bir bölümü kullanıma ve ziyarete açıktır. Bazı eserlere yönelik kazı ve restorasyon çalışmaları hâlâ devam etmektedir.

1Tescil rakamları tescil süreci devam ettiği için değişkenlik gösterebilir.

Zamanla gerek doğanın yıkıcı etkisi gerekse insan eliyle bu kültürel varlıklar çeşitli tahribatlara uğramış, kimileri ise yok olmaya yüz tutmuştur. Son yıllarda kentte arkeolojik kazı ve restorasyon çalışmalarında artış görülmeye başlanmıştır. Bu çalışmalar sayesinde şehrin turizm potansiyelinde gözle görülür bir yükseliş görülmektedir. Elazığ Valiliği tarafından yapılan açıklamalarda; 2017 yılında kenti ziyaret eden turist sayısı 200 bin iken, 2018 yılında bu sayı 400 bin olmuştur. Çin Halk Cumhuriyeti'nde çıkan Covid-19 salgını sebebiyle 2020-2021 yıllarında turizm sektörü sekteye uğramış ve kente gelen turist sayısı azalmıştır. Hastalık seyrinin azalması ile turist sayısı artmaya başlamıştır.

Harput'ta bulunan taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları, güncel bilgiler ve görsellerin yer aldığı bir kitap haline getirilmiştir. Bu eser yerli ve yabancı turistlerin yanı sıra öğrenciler için bir kaynak özelliğine sahiptir. Tescilli kültür varlıklarına ek olarak araştırmamız kapsamına giren ve eser niteliğinde bazı kültür ve tabiat varlıkları da hazırladığımız kitap içerisinde yer almaktadır. Araştırmamız kapsamında detaylı kaynak taraması yapılmış, arkeolog, sanat tarihçi, tarihçi ve araştırmacılarca yerinde detaylı incelemelerde bulunularak bu eserlerin güncel durumları hakkında bilgiler verilmiştir.

Bu çalışmanın gerçekleşmesi için maddi ve manevi teşviklerde bulunan Elazığ Belediye Başkanımız Sayın Şahin ŞERİFOĞULLARI başta olmak üzere, Elazığ İl Kültür Turizm Müdürü Ahmet DEMİRDAĞ'a, Elazığ Arkeoloji ve Etnografya Müze Müdürü Ziya KILINÇ'a, Elazığ Belediyesi KUDEB Başkanı Haluk ÇAKIR'a teşekkürlerimizi sunarız.

Gerek literatür ve arşiv gerekse arazi çalışmalarında katkılarından dolayı; Elazığ Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde görev yapan Arkeolog Bilal AYDIN'a, Malatya Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde görev yapan Sanat Tarihi Bilim Uzmanı Selda YILDIRIM'a, Harput esnaflarından antikacı Şamil Cengiz YILMAZ'a, koleksiyoner Zeynel YILMAZ'a, arkeolog ve fotoğraf sanatçısı Feridun ŞEDELE'ye, tarihçi Mustafa BALABAN'a, Edebiyat Öğretmeni Cahit TOPRAK'a, Edebiyat Öğretmeni Yücel ÖNEN'e, Eski Diyanet İşleri Bşk. Yrd. ve İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam Anabilim dalında görev yapan Prof. Dr. Fikret KARAMAN'a, Mimar Halil AYDOĞDU'ya ve Malatya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nde turizm araştırmacısı olarak görev yapan Bülent KORKMAZ'a teşekkürlerimizi borç biliriz.